

ДИСКУРСНО-КОГНІТИВНЕ ВИВЧЕННЯ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ ІЗ ПРИЙМЕННИКОМ OF В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті доведено, що дискурсно-когнітивний підхід дає змогу застосувати єдину термінологію на комунікативному, когнітивному та мовному рівнях і описати структуру словосполучень з прийменником of у термінах компонентів та параметрів. Виділено компонентні, компонентно-параметральні, параметрально-компонентні, параметральні словосполучення та їхні підвиди, які відрізняються своїми функціями і вживанням із артиклями.

Словосполучення з прийменником *of* детально вивчалися у семантико-граматичному, синтаксичному та семантичному аспектах. При семантико-граматичному дослідженні відзначалось, що головний компонент здебільшого вживається з означеним артиклем, а залежний компонент значно частіше виступає з нульовим артиклем [1: 8]. Означеність першого компонента пояснюється наявністю залежного компонента, який чіткіше окреслює обсяг поняття, вираженого головним компонентом. Синтаксичні дослідження виявили синтаксичну несамостійність першого компонента [2: 5]. Суто семантичний аналіз зосереджується на відношеннях між іменниками-конституентами словосполучення, які надзвичайно різноманітні та важко піддаються типізації, за винятком тих, що виражають володіння [3: 60-61].

Враховуючи те, що вказані підходи лише окреслили проблеми, пов'язані зі словосполученнями з прийменником *of*, виникає необхідність звернутися до напрямків сучасного мовознавства з метою розв'язання поставлених проблем, зокрема до дискурсно-когнітивного вивчення цих словосполучень. Вважається, що сучасний етап теоретичної лінгвістики характеризується висуванням на перший план двох головних парадигм наукового знання – когнітивної та комунікативної, у зв'язку з чим пропонується синтез указаних парадигм знання у когнітивно-дискурсивну чи дискурсивно-когнітивну парадигму [4: 12]. При цьому послідовність розташування компонентів терміна, на нашу думку, принципова, оскільки задає напрямки і послідовність аналізу мови у зв'язку з комунікативними та когнітивними процесами – від когнітивних структур до їхнього прояву у комунікації та мові при когнітивно-дискурсивному підході або від комунікації до когнітивних структур при дискурсно-когнітивному дослідженні. Вибір напрямку дослідження визначає виділення різних за своєю функцією та будовою когнітивних моделей і дає різні результати при аналізі мовного матеріалу, як це можна спостерігати на прикладі словосполучень із прийменником *of*.

Когнітивно-дискурсивне дослідження мови спирається на вже відомі когнітивні структури, фрейми, скрипти, пропозиції тощо, які вживаються для пояснення функцій мовних одиниць. Враховуючи різну структуру фреймів та скриптів, словосполучення з прийменником *of* можна поділити на фреймові та скриптові. Фреймові словосполучення репрезентують статичні відносини (*the lips of a fighter*), тому що фрейм – це структура даних для презентації статичних стереотипних ситуацій, що складається з вузлів, заповнених характерними даними, та зв'язків між ними [5: 7]. Скриптові словосполучення репрезентують динамічні відносини (*the murder of a woman*), оскільки скрипти описують ситуацію як зміну подій [6: 172].

Перший конституент фреймових словосполучень означає складову частину предметів (*the toe of a boot*), простору (*the kitchen of a flat*) тощо, які легко ідентифікуються, чим можна пояснити домінування означеного артикля з першим конституентом фреймових словосполучень.

У скриптових словосполученнях (*the murder of a woman*) перший конституент звичайно позначає дію (*the murder*), а другий конституент називає суб'єкт (*a woman*). Крім того, перший конституент скриптових словосполучень може репрезентувати результат дії (*the sound of a bell*), характеристику компонента (*the grace of a lady*) тощо.

Крім когнітивно-структурних особливостей, фреймові та скриптові словосполучення також виявляють певні відмінності на семантико-синтаксичному рівні. Фреймові словосполучення трансформуються у посесивні речення (*the toe of a boot → a boot has a toe*), а скриптовим словосполученням відповідають акціональні речення (*the sound of a bell → the bell sounds*).

Існування в англійській мові трикомпонентних (*our survey of the structural properties of our data*) і навіть чотирикомпонентних (*parts of the analysis of the piece of writing*) словосполучень із прийменником *of* вказує на те, що на когнітивному рівні фрейми та скрипти існують не автономно, а утворюють більш загальну когнітивну структуру. Так, у словосполученні *our survey of the structural properties of our data* перший конституент, представлений іменником (*survey*), позначає дію та активізує компонент скрипта, другий конституент (*structural properties*) описує внутрішню статичну структуру певного явища (*data*) і може бути співвіднесений з фреймом. Трикомпонентні словосполучення свідчать, що фрейм є частиною більш загальної когнітивної структури, наприклад, скрипта.

Проте скрипт як репрезентація зміни подій за своєю структурою дуже близький до пропозиції, реляційної структури, яка складається з предиката та актантів [7: 6], а це дає змогу стверджувати, що фрейм, скрипт і пропозицію можна розглядати як різні терміни для позначення однієї когнітивної структури, що утворились у результаті абстракції від різних явищ реальної дійсності. Пропозиції – це абстракції від предикативної структури речення, яка складається з предиката та актантів, а фрейми та скрипти – це узагальнюючі моделі екстралінгвістичних ситуацій. Тобто, базові когнітивні моделі є абстракціями від існуючих явищ позаментальної дійсності, і

тому опис мови з опорою на вказані когнітивні структури мало чим відрізняється від аналізу мови з опорою на реальну дійсність, якщо при цьому не враховується специфіка протікання психічних та фізіологічних процесів.

Враховуючи те, що когнітивні структури є репрезентантами позаментальної дійсності, вважаємо, що за вихідну точку аналізу треба брати дискурсивний підхід, який основну увагу приділяє комунікативній діяльності та впливу на цю діяльність контексту її реалізації [4: 13]. Відповідно, дискурсивно-когнітивний підхід задає моделювання когнітивних процесів на основі діяльності та її відображення у свідомості людини. Як основу моделювання комунікативно-когнітивних структур ми використовуємо комунікативно-діяльнісну ситуацію. Поєднання комунікативної та діяльнісної ситуацій зумовлене тим, що всяка суспільна діяльність є у деякому смислі спілкуванням [8: 35]. За основу опису структури комунікативно-діяльнісної ситуації ми беремо діяльнісну ситуацію, яка складається з суб'єкта, об'єкта діяльності, мети, засобів, результату і самого процесу діяльності [9: 151].

Очевидно, що перераховані складові діяльності неоднорідні з точки зору їхнього сприйняття людиною та причинно-наслідкових зв'язків між ними. Найбільш тісно між собою пов'язані дія (діяльність), суб'єкт та предмет діяльності, тому що суб'єкт, наділений активністю, направляє її на об'єкти та інших суб'єктів [10: 49]. Ці три компоненти ситуації також найбільш тісно взаємодіють із процесами сприйняття навколишнього середовища людиною. Предмет та місце – це два види реальності, які дані людині у сприйнятті і на яких будується концептуальна картина світу, представлена у мові [11: 4]. Діяльність як активність суб'єкта концептуалізується людиною завдяки її темпорально-просторовим параметрам, які відображаються у мові як обставини часу та місця.

Решта складових комунікативно-діяльнісної ситуації залежать від трьох вказаних основних компонентів. Засіб діяльності звичайно визначають як предмет або сукупність пристроїв для виконання певної діяльності [12: 676], тобто як параметр діяльності, яким може стати будь-який предмет комунікативно-діяльнісної ситуації в залежності від обставин діяльності. До параметрів діяльності також належить і результат, на що вказує дефініція цього іменника [13: 736]. Результат може бути як реальним, тобто таким, що сприймається, так і ідеальним, який не підлягає сприйняттю, на що вказує можливість злічуваного та незлічуваного вживання відповідного іменника.

Мета відрізняється від інших компонентів діяльності своїм ідеальним характером і може розглядатись як параметр людини, оскільки представляє те, що людина збирається зробити [13: 691].

Отже, складові комунікативно-діяльнісної ситуації можна розділити на дві групи – базові компоненти та їхні параметри. До базових компонентів належать діяльність, предмет та суб'єкти діяльності, які характеризуються темпорально-просторовими параметрами і сприймаються людиною. Базові компоненти відрізняються від оточуючих компонентів, які утворюють фон ситуації, тим, що останні не задіяні у процесі конкретної діяльності, хоча також мають темпорально-просторові характеристики і сприймаються людиною.

Кожний компонент ситуації характеризується цілим набором параметрів, які виявляються в залежності від роду діяльності. При цьому обов'язковими параметрами всіх компонентів можна вважати час та простір, параметрами діяльності – засіб та результат. Крім цілі, суб'єкта діяльності характеризують ті ж параметри, що і комунікантів, - мовна компетенція, національна ознака, соціально-культурний статус (соціальна ознака, професія, місце проживання тощо), психічний тип, психологічний стан (знання, інтереси), ступінь знайомства, звички тощо [14: 7].

При дискурсивно-когнітивному підході описана схема комунікативно-діяльнісної ситуації може вважатись основою для моделювання когнітивних структур, оскільки саме в діяльності людина пізнає і змінює світ. Комунікативно-діяльнісна ситуація, відповідні когнітивні структури та їхня презентація у тексті повинні бути ізоморфними за своєю структурою, чим забезпечується універсальність мови як семіотичної системи на відміну від інших знакових систем.

Використання двох основних складових комунікативно-діяльнісної ситуації та відповідних корелянтів когнітивної структури й текстової ситуації – компонента і параметра – дає можливість досить повно описати структуру словосполучень з прийменником *of*. Взаємодія двох вказаних компонентів дає такі типи словосполучень з прийменником *of*: компонентні (*a friend of my mother's; the category of deixis*), компонентно-параметральні (*a man of experience*), параметральні-компонентні (*the experience of a man*) та параметральні (*the negation of assumption*), що відрізняються рівнем абстрагування, на якому репрезентуються складові ситуації.

У компонентних словосполученнях обидва конституенти позначають компоненти ситуації, які, проте, можуть належати до різних рівнів. Компоненти першого рівня (*a friend of my mother's*) сприймаються учасниками ситуації, а компоненти другого рівня (*the category of deixis*) не піддаються безпосередньому чуттєвому сприйняттю, а виділяються свідомістю людини і не мають просторово-темпоральних координат.

Перший конститuent компонентно-параметральних словосполучень (*a man of importance*) позначає компонент ситуації, а другий конститuent вказує на параметр, який характеризує перший конститuent з точки зору розміру (*a sailor of middle height*), віку (*a boy of five*), змісту (*a bottle of milk*), матеріалу (*a ring of gold*), ставлення (*a book of interest*) тощо.

Параметральні-компонентні словосполучення відрізняються від попередньої групи послідовністю презентації складових комунікативно-діяльнісної ситуації, виділяючи параметр у якості основної складової. Параметральні-компонентні словосполучення утворюють найбільш численну групу і можуть бути поділені на кілька підгруп з урахуванням тих ситуативних параметрів, які вони позначають.

Перший конституент екзистенціальних параметрально-компонентних словосполучень позначає різні способи існування компонента – у вузьких ситуативних рамках (*the presence of my favourite friend*) та на більш значних проміжках (*the life of a person*), де *life* визначається як “стан існування особистості” [13: 496].

До екзистенціальних словосполучень близька якісно-компонентна група, перший конституент якої називає якості компонентів ситуації (*the curiosity of connoisseur*). Ця близькість пояснюється тим, що в дефініціях якості знаходимо сему, яка вказує на існування (наприклад, *curiosity – being curious*). Перший компонент таких словосполучень може позначати спеціальні якості контролю за подіями (*the fate of various victims*), уміння складати плани (*the aim of a man*) тощо.

У партитивних словосполученнях (*the heart of a lady*) перший конституент (*the heart*) позначає окрему частину компонента ситуації (*lady*).

Партитивні словосполучення утворюють дві групи в залежності від рівня абстракції, на якому вони функціонують, – загально- та конкретнопартитивні.

Перший конституент загальнопартитивних словосполучень виражається спеціальними партитивними формами з неозначеним артиклем, які позначають кількість (*a lot of difficulty*), ділення (*a part of the house*), категоризацію (*a kind of tree*), об'єднання у групи (*a group of stars, a class of insects*). Конкретнопартитивні словосполучення позначають конкретні частини компонентів ситуації (*the toe of a boot*), простору (*the kitchen of a flat*), соціальні відносини (*the daughter of a doctor*) та інші. До цієї ж групи можна віднести словосполучення, що вказують на зовнішність компонента ситуації (*the appearance of a person*) та речі, що належать йому (*the property of a person*).

Діяльнісні параметрально-компонентні словосполучення вказують на діяльність (*the rapid rise of a stranger*), її джерело (*the source of those outrages*) та наслідки (*the effects of the modest temperatures*).

За своєю структурою партитивні та діяльнісні параметрально-компонентні словосполучення нагадують фреймові та скриптові словосполучення, які, як бачимо, не охоплюють усіх можливих відносин у словосполученнях із прийменником *of*. Це ще одне свідчення того, що власне когнітивний підхід не може дати повного опису структури мовних одиниць.

Параметральні словосполучення (*the wisdom of obedience*) співвідносяться з найвищим рівнем абстракції, оскільки фіксують взаємодію параметрів ситуації окремо від їхніх компонентів, для чого необхідна попередня мислительна діяльність мозку. Однак при цьому імплікується існування ситуативних компонентів, які можна виділити у структурі ситуації, як у наступному прикладі:

The rule says that if we can show that an assumption that we make leads to a contradiction we are allowed to infer the negation of the assumption [Logic in Linguistics, 101].

У наведеному прикладі параметральне словосполучення *the negation of the assumption* співвідноситься з діяльністю учасників ситуації, позначених займенником *we*.

Проте опис структури словосполучень із прийменником *of* у дискурсно-когнітивних термінах недостатній для пояснення їхнього функціонування і, зокрема, для виявлення закономірностей вживання артиклів з першим конституентом цих словосполучень. Для цього необхідно враховувати етапи діяльності, для презентації яких використовується словосполучення.

Відомі три етапи діяльності: орієнтування і планування, виконання чи реалізації та етап контролю [15: 135]. Вказані етапи діяльності виявляються при вживанні артиклів з першим конституентом словосполучень із прийменником *of*, як це можна спостерігати у наступних двох прикладах, де словосполучення з однаковим першим конституентом вживається з різними артиклями:

- (1) *How does a listener recognize words in the stream of speech or patterns on the pages and arrive at an understanding of utterances* [M. Garman Psycholinguistics].
- (2) *The ability to use and comprehend language as communication in general provides the basis for the understanding of literature in particular* [H. G. Widdowson].

У першому з наведених прикладів референт словосполучення *an understanding of utterances* є результатом діяльності, позначеної присудком *arrive*, і пов'язаний з етапом реалізації, чим пояснюється вживання неозначеного артикля у його класифікуючій функції.

У другому прикладі референт словосполучення *the understanding of literature* не є результатом діяльності, позначеної предикатом *provides*, оскільки уява про цей референт сформована на етапі орієнтації, який передував діяльності, позначеній предикатом. Тому на етапі діяльності це словосполучення виконує орієнтуючу функцію, позначаючи координати, відносно яких здійснюється діяльність, описана предикатом.

Отже, словосполучення з першим неозначеним конституентом співвідносяться з етапом реалізації, їхній зміст визначається діяльністю, що позначена предикатом. Словосполучення з першим означеним конституентом співвідносяться з етапом орієнтації та у фазі виконання вживаються з означеним артиклем, оскільки є результатом діяльності на попередньому етапі, а у фазі реалізації виконують орієнтуючу функцію, позначаючи координати діяльності.

Вибір артикля з першим конституентом зумовлений типом словосполучення з прийменником *of*. До орієнтуючих словосполучень із першим означеним конституентом належать компонентні словосполучення з компонентом, що виділяється, а не сприймається (*the category of deixis*), та параметральні словосполучення (*the courage of fighters*), тому що виділення загальних компонентів та параметрів потребує попередньої підготовчої роботи, яка включає орієнтуючу діяльність, у результаті чого вказані словосполучення можуть функціонувати як орієнтири на етапі виконання.

Неозначений артикль звичайно домінує з першим конститuentом тих словосполучень, які пов'язані з виконавським етапом і позначають компоненти ситуації, залежні від діяльності, позначеної предикатом. До них належать компонентні словосполучення з компонентами, що сприймаються (*a friend of my father's*), компонентно-параметральні (*a sailor of middle height*) та загальнопартитивні (*a part of the house*) словосполучення.

Найменш спеціалізованими за співвіднесеністю з різними етапами діяльності виявляються діяльнісні параметально-компонентні словосполучення (*the/an understanding of literature*), які можуть вживатись як з означеним, так і неозначеним артиклем, що зумовлене тим, що одна дія може викликати іншу.

Таким чином, застосування дискурсно-когнітивного підходу дає можливість використовувати однакові терміни для опису комунікативно-діяльнісної ситуації, когнітивних структур та мовних і текстових одиниць, що спрощує процедуру опису. Залучення двох основних складових комунікативно-діяльнісної ситуації – компонента і параметрів – дає змогу виділити різні за рівнем абстракції словосполучення – компонентні, компонентно-параметральні, параметально-компонентні, параметральні та їхні підгрупи, які по-різному вживаються з артиклями.

1. Лихошерст Н. І. Деякі особливості вживання артикля з компонентами субстантивних словосполучень з прийменником *of*//Питання романо-германської філології та методики викладання іноземних мов. – Вип. 2. – К.: Радянська школа, 1975. – С. 8-11.
2. Аль-Рифай А. И. Роль артикля в субстантивных конструкциях современного английского языка типа N₁ of N₂: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1990. – 19 с.
3. Leech G., Svartvik J. A Communicative Grammar of English. – L., N.Y.: Longman, 1994. – XIV, 423 p.
4. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Институт языкознания РАН, 1997. – 327 с.
5. Минский М. Фреймы для представления знаний. – М.: Энергия, 1979. – 151 с.
6. Демьянков В.З. Скрипты//Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: МГУ, 1997. – С. 172-174.
7. Кацнельсон С.Д. Речемыслительные процессы//Вопросы языкознания. – М., 1984. - №4. – С. 3-12.
8. Леонтьев А.А. Психология общения. – Тарту: Изд-ство Тартус. гос. ун-та, 1974. – 220 с.
9. Огурцов А.П., Юдин Э.Г. Деятельность//Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – С. 151-152.
10. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1990. – 320 с.
11. Кравченко А.В. Когнитивные структуры пространства и времени в естественном языке//Изв. РАН. Сер. яз. и лит. – Том. 55. - №3. – 1996. – С. 3-24.
12. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1983. – 816 с.
13. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – Oxford: Oxford University Press, 1978. – XXVII, 1055 p.
14. Богданов В.В. Коммуниканты//Вестник Харьковского университета. – Вип. 339. – Харьков, 1989. – С. 7-10.
15. Леонтьев А.А. Психология общения. – М.: Смысл, 1997. – 365 с.

Потапенко Сергій Іванович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології Ніжинського державного педагогічного університету ім. М. В. Гоголя.

Наукові інтереси:

- теоретична граматики сучасної англійської мови;
- теорія дискурсу.